

always evident. The author sees his subject as the 'first autonomous bourgeois culture in modern history' (ix), and by the term culture he clearly means more than simply the arts – though he does give a great deal of attention to painting, sculpture, literature and architecture. However, one criticism of the book might be that the reader is never quite clear what the author does see as culture, and that consequently the book makes a somewhat haphazard impression, providing a great deal of interesting material and incident but remaining curiously uncertain as to what its proper subject is. The organisation of the book into chapters around what the author calls pivotal years does not help in this respect.

Throughout the book the author assumes rather than argues that there is an Amsterdam culture distinct in significant ways from that of the rest of Holland. Whether this is in fact the case must, at the very least be open to doubt, and the way in which the author is continually forced to refer to writers, painters and cultural developments elsewhere in the Republic in order to explain what was happening in Amsterdam only intensifies this doubt. One example among many is given by the treatment of the *geestelijk lied*: Regijn admits that Camphuysen, in no sense a product of Amsterdam, wrote the finest poems in this genre, but then goes on to treat the similar, but probably inferior, work of Bredero and Luyken as examples of a specific Amsterdam spirituality. Similarly, he argues that middle-class culture matured more completely in Amsterdam than anywhere-else in the Republic, and that '... it was here where it was best understood that the heroism of the sea was the heroism of the stock exchange' (25). Surely the same could be said of Rotterdam, Hoorn and many other towns in Holland, and the sense in which the Amsterdam middle-class was more developed than that of the other towns in Holland remains unclear.

Nevertheless, the author shows himself to have an enviable knowledge of the city's fascinating cultural life, and his discussion of individual works and artists is always stimulating, if not invariably totally convincing. On matters of detail he is not always reliable, or perhaps it would be better to say that in covering so much ground in so relatively short a space he is occasionally led into statements which are misleadingly simplistic. For example, his comments on the freedom of the press imply that there was no restriction on the publication of heretical or even atheistic writings – Adriaan Koerbagh, before his death in the Amsterdam *rasphuis*, must have fervently wished that this had been the case.

Despite these reservations, the book remains a lively and valuable introduction to a subject of the greatest interest. Particularly in the English-speaking world it should stimulate interest in the culture of Amsterdam and the society which produced it, and also, it is to be hoped, in the culture produced by the Republic as a whole in this so fertile century.

J. L. Price

B. L. Meulenbroek, ed., *Briefwisseling van Hugo Grotius, X, 1639* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie, nr. CLIV; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1976, 935 blz., f98,80, ISBN 90 247 1837 6).

Deel X van de *Briefwisseling* bevat 544 brieven door en aan Hugo Grotius geschreven in het jaar 1639. Een betrekkelijk rustig jaar op het wetenschappelijk front: er verschijnen geen nieuwe werken; wel spreken de brieven over herdrukken en vertalingen van reeds eerder uitgegeven boeken, terwijl er ook sprake is van studies die in 1640 of later zullen verschijnen. Een zeer groot deel van de correspondentie betreft Grotius' positie als diplo-

maat in Parijs. Tot in details lichten de vele diplomatieke brieven ons in over het verloop van de krijgsverrichtingen te land en ter zee en over allerlei diplomatieke en politieke gebeurtenissen: Tromps overwinning in de slag bij Duins, de vorderingen van de Zweedse veldheer Banér in Duitsland, de dood van Bernhard van Saksen-Weimar, het lot van het grafelijk huis van de Palts, de gang van zaken in Noord-Italië, en allerlei moeilijkheden die Grotius als gezant van Zweden ondervond door gebrek aan steun en medewerking van de zijde van zijn opdrachtgevers. Daarnaast worden ook familiegebeurtenissen en gezinszorgen in de briefwisseling met familieleden en vrienden uitvoerig besproken.

Van de 544 brieven van deel X zijn er 230 niet eerder gepubliceerd. Van die 230 brieven zijn er dan weer 138 niet genoemd in de door Molhuysen samengestelde lijst van Grotiusbrieven. In zijn inleiding op het eerste deel van de *Briefwisseling* schreef Molhuysen, dat hij verwachtte, dat het percentage niet eerder gepubliceerde brieven in de volgende delen wel niet veel hoger zou worden dan de 25 procent in het eerste deel. Het is bijzonder verheugend, dat op dit punt de eerste bewerker zich heeft vergist. Het onderzoek dat voor deze belangrijke brievenpublicatie wordt verricht leverde en levert nog steeds nieuw materiaal op.

In de delen III tot en met IX gaf de tweede bewerker van de *Briefwisseling* in zijn inleiding telkens aan, welke brieven nog niet eerder waren gepubliceerd. Hij vermeldde daarbij alleen de nummers van de brieven en niet de namen van de personen die die brieven schreven of ontvingen. In de inleiding op deel X worden de nummers van de tot dusver onuitgegeven brieven gegeven met de namen van de briefschrijvers of de ontvangers. Daarbij worden in de inleiding slechts in enkele gevallen ook de vindplaatsen van de desbetreffende brieven genoemd. Dat gebeurt wel altijd bij de annotatie van iedere brief verderop in het deel. Bovendien zal een overzicht van de vindplaatsen der brieven worden opgenomen in het algemene registerdeel. Om nu reeds een indruk te geven van het onderzoek dat is en wordt verricht en van de resultaten van dat onderzoek volgt hier een kort overzicht van de vindplaatsen der niet eerder gepubliceerde brieven uit deel X.

De meeste tot dusver niet uitgegeven brieven die nu zijn opgenomen in deel X van de *Briefwisseling*, maken deel uit van het familie-archief Van Boetzelaer. In 1911 werd een belangrijke collectie 'Grotiana' uit dit archief in bewaring gegeven aan het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Uit het jaar 1639 bevat deze collectie: brieven van Grotius' vader Jan de Groot en zijn broer Willem de Groot; van Grotius' kinderen Cornelia, Pieter, Diederik en Cornelis; van koningin Christina van Zweden en haar kanselier Axel Oxenstierna; van verscheidene diplomaten als Charles Marini, Petter Spiring Silvercrona en Paulus Pels. Eind 1961 kreeg het Rijksarchief van de Provincie Utrecht de beschikking over een ander gedeelte van het familie-archief Van Boetzelaer en ook daarin vond men brieven en gelegenheidsgedichten van en aan Hugo Grotius. 'Een zeer belangrijke ontdekking' noemde de bewerker van de *Briefwisseling* deze vondst. (Zie de Inleiding op de delen IV en V van de *Briefwisseling*. Zie ook: E. P. Polak-De Booy, *Inventaris archieven Van Boetzelaer* (Rijksarchief Utrecht 1965), en *idem*, 'Dorsale notities op brieven aan Hugo de Groot', *Nederlands Archievenblad* (1962) 127-129). Uit het jaar 1639 bevat deze collectie een aantal brieven van Grotius' correspondent Israel Köhne, genaamd Von Jasky, uit Danzig.

Een interessante vondst van meer recente datum bracht de pendant van deze Jasky-brieven aan het licht. In het stadsarchief van Gotha werden de originele brieven gevonden, die Grotius schreef aan Von Jasky. Deze brieven waren al eerder gepubliceerd, onder andere in de *Epistolae ad Israelem Jaski* van 1670, maar nu blijkt dat deze gepubliceerde brieven nogal wat verschillen vertonen met de in Gotha bewaarde originele brieven. Voor

deel X van de *Briefwisseling* kon geen gebruik meer worden gemaakt van deze vondst, omdat de tekst van de dertien brieven van Grotius aan Von Jasky al ter perse was toen de Gotha-versies tevoorschijn kwamen. Dat betekent dus uitgebreide 'addenda et corrigenda' op deel X in een volgend deel. Hieruit wordt in ieder geval wel duidelijk, dat ook voor de ons reeds bekende Grotius-correspondentie het lopende onderzoek van groot belang is en telkens weer verrassingen oplevert.

Ook andere buitenlandse archieven en bibliotheken leverden materiaal voor de *Briefwisseling* van het jaar 1639: de Bibliothèque Nationale te Parijs, de British Library te Londen, de Bayerische Staatsbibliothek te München en het Rijksarchief te Stockholm, om er slechts enkele te noemen. De archivaris van het Gemeente-archief van Alkmaar, mr. Rombach, maakte voor het eerst een belangwekkende collectie brieven uit het familie-archief Van Foreest toegankelijk en ook in deze collectie bevinden zich Grotiusbrieven. Daarnaast blijkt er echter ook nog menige brief nu voor het eerst gepubliceerd te kunnen worden uit de handschriftencollecties van de Universiteitsbibliotheken van Amsterdam en Leiden, van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en van het fonds Remonstrantse Kerk dat berust op de Gemeentebibliotheek van Rotterdam. In deel X komen onder andere de brieven die Grotius in 1639 schreef aan zijn zwager Nicolaes van Reigersberch, uit deze collecties.

Voor de annotatie van de brieven is in dit deel de tot nu toe gevolgde methode aangehouden, waarbij al getracht is op enkele punten tegemoet te komen aan de wensen van de gebruikers van deze publicatie. Het ligt in de bedoeling dat voor de volgende delen met name in de annotatie van de brieven nog meer rekening gehouden gaat worden met genoemde wensen en met de opmerkingen en suggesties die zijn gemaakt ten aanzien van deze brieveneditie. Een consequente annotatie verhoogt de toch al grote waarde van een uitgave als deze en elke verbetering die mogelijk is binnen de vastgelegde kaders is dan ook bijzonder welkom. In deze recensie wordt dan ook niet verder ingegaan op de annotatie van dit deel, alleen wijs ik even op enkele plaatsen, waar bij het annoteren van de brieven vergeten is aan te geven of het desbetreffende handschrift van de brief een originele brief, een copie of een minuut is. Het gaat om de nummers 3949, 3967, 3989, 4011, 4018, 4039, 4040; 4233, 4242, 4292; 4360, 4370, 4375, 4381, 4397 en 4399 van de niet eerder gepubliceerde brieven. Een kleine bijdrage voor de 'addenda et corrigenda' op deel X van het volgende deel.

Het speurderswerk dat voor deze brieveneditie wordt verricht is uitermate belangrijk. Voor onze kennis van het zeventiende-eeuwse geestesleven en niet minder voor het hele politieke en diplomatieke gebeuren van die tijd levert het ons telkens weer nieuwe gegevens op. De vele bewaarde correspondenties uit die periode zijn een historische bron van de eerste orde. Het opsporen van de brieven en het inventariseren daarvan vormen de eerste noodzakelijk fase in het proces van beschikbaarstelling van die bron. Dat dit nu gebeurt voor een coryfee als Hugo Grotius is een grote stap in de goede richting. Het is echter te hopen, dat voorzover mogelijk ook het andere, vooral het handschriftelijke materiaal, dat bij deze speurdersactiviteiten in onderzochte collecties wordt gesignaleerd betreffende tijdgenoten van Grotius, tenminste globaal wordt genoteerd en mettertijd beschikbaar wordt gesteld. Dan zal het vele werk, dat nu voor deze editie wordt ondernomen, ook van betekenis zijn voor de verdere exploratie van het wijde gebied waarbinnen Grotius' leven en werken zich afspeelden.

C. S. M. Rademaker

Henry L. Snyder, ed., *The Marlborough-Godolphin Correspondence* (3 dln.; Londen: Oxford University Press, 1975, xxxix en 1794 blz., £ 50, -).

Bij het lezen van bovenstaande titel zou men zich kunnen afvragen of het nog nodig is om na Coxe, Murray, Churchill, Van 't Hoff en anderen weer met een uitgave van een gedeelte van de correspondentie van John Churchill, hertog van Marlborough, te komen. Henry Snyder, hoogleraar aan de Universiteit van Kansas, bewijst met deze drie dikke delen dat het zelfs zeer nodig was. Immers, de briefwisseling tussen Marlborough en zijn vertrouwde vriend Sidney, graaf van Godolphin, van 1702 tot 1710 thesaurier van Engeland, is uitermate belangrijk voor de Engelse en voor de Europese geschiedenis. Marlborough verbleef in de jaren 1702 tot 1711 een groot deel van het jaar op het vasteland als bevelhebber van de verbonden legers en Godolphin, praktisch minister-president, had de leiding van de zaken in Engeland. De drukke briefwisseling tussen beide mannen, die voor een belangrijk deel bewaard is gebleven, maar merkwaardig genoeg slechts voor een klein deel eerder in druk is verschenen, vormt het hoofdbestanddeel van Snyders uitgave. Maar hij biedt zelfs nog meer dan de titel doet vermoeden: ook de brieven van Marlborough aan zijn vrouw, de invloedrijke en geduchte Sarah Jennings, vriendin van koningin Anne, zijn opgenomen, alsmede de brieven van Godolphin aan Sarah. Van de brieven van de hertogin aan haar man en aan Godolphin is slechts een vijftal bewaard gebleven, maar ook die vijf worden hier, sommige voor het eerst, gepubliceerd. In totaal geeft Snyder 1785 brieven, waarvan meer dan de helft nooit eerder is gedrukt, en waarvan van een 500 andere slechts gedeelten eerder zijn uitgegeven.

Uit de hier gegeven brieven ziet men de nauwe samenwerking tussen beide mannen, hun enorme invloed in Engeland en daarbuiten en de aarzeling waarmee Marlborough de netelige affaires in Engeland zelf tegemoet treedt; dat soort zaken liet hij graag aan Godolphin over! Maar treffend is vooral de greep die de hertogin van Marlborough op de politiek blijkt gehad te hebben door haar invloed op anderen, Queen Anne, Godolphin en haar eigen man inclusief. Het is soms verbazingwekkend te zien hoe mak beide mannen op al haar wensen ingaan en haar opdrachten uitvoeren.

Wat de technische aspecten van deze uitgave betreft, kan worden gesproken van een model-uitgave. Snyder drukt de brieven af in de oorspronkelijke spelling, anders dan men soms in het Engelse taalgebied pleegt te doen, met daarbij duidelijk vermeld de afzender en geadresseerde, de datering in de oorspronkelijke vorm en de datum in de nieuwe stijl, de vindplaats en zo nodig de plaats waar het stuk eerder is afgedrukt. De annotatie is zeer uitvoerig, maar over het algemeen ter zake. Een moeilijk punt in de buitenlandse literatuur is altijd de schrijfwijze van Nederlandse namen. Snyder heeft hierbij duidelijk gestreefd naar een grote precisie en daarin is hij zeer goed geslaagd, maar desondanks zal de Nederlandse lezer zich soms kunnen storen aan enkele slordigheden als Slangen-berg voor Slangenburg, Tryers voor Trier, 't Hoff voor Van 't Hoff, terwijl Daniel Wolf, baron van Dopff niet op de D maar op de W is geïndiceerd. Voor het overige is de index echter zeer volledig en goed bruikbaar. Het ligt voor de hand dat men bij een dergelijk groot werk nooit geheel volledig zal kunnen zijn, zoals ook Snyder zich heel goed bewust blijkt te zijn, en het is hem dan ook niet kwalijk te nemen dat hij een kopie van een brief van Godolphin aan Marlborough, die zich in het Heinsius archief bevindt, over het hoofd heeft gezien. Dergelijke kleine onvolkomenheden doen echter in het geheel niets af aan de waarde van het werk als bron voor de Europese geschiedenis en het is dan ook te hopen dat Snyder spoedig komt met zijn in de inleiding aangekondigde uitgave van de briefwisseling van Anne met Marlborough, zijn vrouw en Godolphin.

A. J. Veenendaal jr.